

ВИХОВАННЯ МИЛОСЕРДЯ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ, ЯК ШЛЯХ ДО «ПОЗИТИВІЗАЦІЇ» ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Олена Господаренко

магістрант

Проблема виховання милосердя у дітей дошкільного віку – одна з актуальних проблем сучасної педагогіки. Педагогічною наукою доведена необхідність теоретичної розробки цієї теми і реалізації її через практику виховання й навчання майбутнього покоління. Необхідність формування милосердя у кожній зростаючій особистості (дитині) не потребує доказів і на це повинні бути спрямовані спільні зусилля педагогів, психологів та батьків.

Розуміння значущості милосердя у формуванні й становленні особистості простежується впродовж усього історичного шляху цивілізації. Не обійшли увагою зазначену проблему вітчизняні мислителі, починаючи ще з епохи Київської Русі (Іларіон, Святослав, Володимир Мономах), а також відомі просвітителі П. Могила, Ф. Прокопович, Г. Сковорода, Б. Грінченко, С. Русова, М. Стельмахович, В. Сухомлинський та ін.

Психологічні механізми формування моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку розкриваються в багатьох сучасних наукових дослідженнях І. Барташнікової, О. Барташнікова [1], Т. Волкової [2], Т. Корольової [5] та інших. У сучасних наукових дослідженнях також розкриваються психологічні механізми формування у дітей дошкільного віку морально-ціннісних орієнтирів (І. Бех, Т. Гаєва, Т. Колесіна, О. Кононко, М. Левківський та ін.). При цьому значна увага надається формуванню у дошкільників системи естетичних смаків, почуття прекрасного тощо [2; 5].

Важливість емоцій в моральному вихованні особистості підкреслено в роботі «Основи загальної психології» С. Рубінштейна, де вказується, що в емоції представлене цілісне ставлення людини до світу і відповідність його поведінки (або того, що з ним відбувається) його потребам [9, 104]. Почуття

людини – це ставлення його до світу, до того, що він випробує і робить, у формі безпосереднього переживання.

На сьогодні тема формування такої моральної якості як милосердя дошкільника є недостатньо розробленою. Виховання милосердя в дітей старшого дошкільного віку є сьогодні нагальним педагогічним завданням. Спираючись на накопичені теоретичні й практичні досягнення вітчизняних і зарубіжних фахівців в області педагогіки, психології, досвід філософської думки, нами був здійснений цілеспрямований пошук шляхів розв'язання даного питання.

Милосердя є освітньо значимою інтегративною моральною якістю, що представляє собою жалісливу й діяльну любов, яка є основою для розвитку здатностей людини до співпереживання, співчуття, щиросердної щедрості, безкорисливого надання допомоги оточуючим [6, 20].

Вихованню милосердя у дітей сприяють:

- орієнтація на здатність дошкільників до емпатичних переживань, почуттєвих проявів милосердя;
- реалізація аксіологічного, емоційного, пізнавального й поведінкового компонентів милосердя з урахуванням раціонального використання виховного потенціалу навчального матеріалу й індивідуально-особистісної орієнтації змісту виховання милосердя;
- здійснення взаємодії педагогів і батьків на основі співробітництва й наступності у вихованні милосердя.

Реалізація даних умов на практиці сприяє розширенню уявлень дошкільників про милосердя, формуванню досвіду милосердної взаємодії з людьми, оволодінню різноманітними способами прояву участі й жалю до оточуючих. Значну роль у цьому відіграє середовище, в якому щодня знаходиться і збагачується дитина, зокрема освітнє.

«Позитивізація» освітнього середовища визначається тим, що дітям дошкільного віку мають бути відомі прояви милосердя, взаємодопомоги, турботи про інших. Спочатку ці знання обмежуються досвідом їх власного

безпосереднього спілкування, а прояви милосердя носять здебільшого конкретно-ситуаційний характер, представляють початкові форми співпереживання, сприяння тим, хто потребує допомоги. У дошкільників починає формуватися ставлення до себе як до суб'єкта й об'єкта чужої радості, відбувається розвиток емпатійних процесів, що передбачають входження в положення іншого, ідентифікацію з ним. Базовим і в той же час найважливішим компонентом милосердя є емоційний стан особистості дошкільника [1, 50].

Можна виявити умовні рівні прояву милосердя, основними критеріями у визначенні яких, на думку Н. Польки, є:

- орієнтація на пріоритет гуманних взаємин з навколишніми й осмислення сутності милосердя як загальнолюдської цінності;
- сформованість уявлень про цінність іншої людини та знань про способи прояву милосердя;
- сприйнятливість до почуттів інших людей, потреба й цілеспрямоване вираження почуттів жалості, жалю, людинолюбства;
- безкорислива турбота про близьких і далеких людей, уміння співпереживати їхнім нещастям і радіти благополуччю [6, 18].

Основним напрямком виховання милосердя у дошкільників є актуалізація їх моральних уявлень, почуттів і вчинків. Цінність милосердя для дитини доцільно представляти у конкретній формі, а засвоєння даної якості – у доступній діяльності, підпорядковуючись загальним закономірностям функціонування емоційних процесів, оскільки сприйняття світу через емоції й почуття для дошкільників є випереджальним.

Важливе значення при вихованні милосердя в дітей має реалізація виховного змісту навчального матеріалу, що цілісно впливає на інтелектуальну, емоційну й вольову сфери дошкільників. Такі навчальні заняття, які пов'язані з вивченням навколишнього світу, розвитку мови сприяють знайомству дітей з мотивами й потребами милосердної особистості, формують почуття вимогливості до себе при відчутті чужого страждання, як власного. На заняттях слід враховувати загальні гуманітарні принципи:

- комбінації універсальності навчання з диференційованим підходом,
- комбінації раціонального й емоційного. При цьому необхідно дотримуватися певної послідовності переходу від одних провідних компонентів, що входять у поняття «милосердя» до інших, по мірі усвідомлення дошкільниками їх сутності [1, 45].

При організації морально-пізнавальної діяльності ефективними є такі методи й прийоми роботи, як включення дошкільників у вирішення уявлюваних і реальних проблемних ситуацій, створення спеціальних ситуацій морального вибору, моральний приклад, педагогічна оцінка, проведення сюжетно-рольових, творчих ігор, драматизацій, педагогічних майстерень тощо.

Спеціально розроблений факультатив «Основи милосердя», як вважає педагог-науковець Т. Корольова, міг би сприяти більш глибокому засвоєнню аксіологічного, емоційного, пізнавального, поведінкового компонентів милосердя. Кожна тема факультативу може містити як теоретичний матеріал з поглиблення знань про милосердя, так і практичну частину (вправи, психогімнастика, ситуації, ігри, творчі завдання) [5, 43].

Педагогічна важливість вказаного на практиці сприятиме не тільки виявленню у старших дошкільників умовних рівнів прояву даної якості, але й даватиме можливість цілеспрямовано розбудовувати здатність до емпатичних переживань і почуттєвих проявів милосердя з урахуванням індивідуальних можливостей дошкільників, їх досягнень і перспектив морального розвитку.

Факультатив «Основи милосердя» може здійснюватися як для дітей старшого дошкільного віку, так і їхніх батьків. Наведемо приклад такого заняття з батьками під назвою «Майстерня милосердя».

Ведучий. Представте своєї дитину. Напишіть у лівому стовпчику ті якості, які б ви прагли виховати в ній, а у правому – ті риси, які не бажаєте бачити в дитини.

Приклад запису:

Доброта
Чуйність

Лінь
Черствість

Чесність
Відповідальність

Лицемірство
Егоїзм

Учасники майстерні зараховують свої списки позитивних і негативних якостей.

Ведучий. У лівому стовпчику виберіть головне слово, підкресліть його. Підберіть до нього асоціативний рядок слів.

З відповідей учасників майстерні:

Доброта: чуйність, турбота, допомога, людяність і т.д.

Ведучий звертає увагу, чи є в цьому рядочку записаних слів така моральна якість, як милосердя.

Ведучий. Сьогодні, коли в суспільстві гостро відчувається дефіцит дбайливого й турботливого ставлення один до одного, більшість із нас розуміють важливість необхідності формування в наших дітях таких якостей, як доброта, чуйність, милосердя. Однак поняття «милосердя» надовго було піддано забуттю. Не випадково лише деякі з вас згадали цю моральну якість серед інших в асоціативному рядку. Довгий час поняття «милосердя» вважалося віджилим, включалося в окремі словники української літературної мови як щось архаїчне, що вимагає роз'яснення, більш чітке тлумачення. Це слово повернулося до нас, пройшовши великий шлях.

Отже, проводячи у дошкільному навчальному закладі № 3 «Сонечко» с. Десна Козилецького району нашу майстерню «Милосердя і доброта – людства два крила» ми присвятили її нагальній проблемі сьогодення – вихованню милосердя у дітей старшого дошкільного віку. Наводимо приклад окремих фрагментів:

Ведучий. Виразіть кольором своє ставлення до поняття «милосердя». Поясніть вибір кольору.

З відповідей учасників майстерні:

– «У мене милосердя асоціюється із зеленим кольором, кольором ніжності й дбайливого ставлення людей один до одного».

– «Милосердя – це червоний колір, колір крові, колір серця, що дає сили й щиросердну енергію для добрих справ».

Ведучий. Психологи відзначають, що дитина з дошкільного віку розуміє, як високо цінується людьми здатність до співчуття й підтримки. Вона може підібрати кошеня й щиро пожалкувати його, але вона же здатна і на зле бешкетництво. Дитина може порадіти за успіхи товариша, але вона може й позаздрити йому.

Рекомендації. Обговорите в групі, як це внутрішнє протиріччя впливає на процес виховання в дітей здатності до жалю і співпереживання.

Тут слід звернути увагу на те, що існування в нашої душі добра і зла, їх зіткнення й боротьба сприймаються як головна трагедія людини, у той же час освоєння неминущих духовних цінностей дає можливість перебувати в гармонії і з природою, і з соціумом, і з самим собою. Добро – це не раз і назавжди існуюча даність, а результат важкого шляху. Недарма преподобний Серафім Саровський говорив, що для справжнього праведного життя необхідна рішучість. Через себе, свої переживання, свою потребу в любові й співчутті дитина вчиться співчувати іншим.

Робота в групах

Кожній групі пропонуються картки з висловленнями про милосердя. Кожна група коментує висловлення про милосердя, що дісталася саме їй. Записуються думки, що сподобалися, вони будуть необхідні для створення на цьому етапі роботи свого варіанта афоризму про милосердя.

Ведучий. Намалюйте асоціативний ланцюг до поняття «милосердя». Обговоріть у своїй групі встановлені зв'язки.

Рекомендації. Серед найбільш характерних ознак прояву милосердя слід звернути увагу на наступні критерії:

- орієнтація на пріоритет гуманних взаємин з оточуючими й внутрішнє прийняття милосердя як загальнолюдської цінності;
- сформованість уявлень про цінність іншої людини й знань про способи прояву милосердя;

– сприйнятливість до почуттів інших людей, потреба у вираженні почуттів жалю, жалості, людинолюбства, нетерпимість до проявів приниження, образи;

– безкорислива турбота про близьких і далеких людей, уміння співпереживати їм у нещасті й радіти благополуччю.

Ведучий. Спробуйте описати, які люди, явища й проблеми нашої дійсності викликають у вас бажання бути милосердними.

Рекомендації. Протягом 5 хвилин учасники працюють самостійно, письмово намічаючи план відповідей на запитання, створюючи основу для наступної дискусії, потім починають колективне обговорення.

З відповідей учасників майстерні:

– «Я негативно ставлюся до тих, хто, не додаючи зусиль у роботі й житті, мають певні блага, але водночас вимагають від оточуючих співчуття й підтримку».

– «Я міг би підвищити свій рівень терпимості до людей похилого віку, які дратують мене своїми зауваженнями й нотаціями».

– «У мене завжди викликають жаль люди, що просять милостиню. Однак я переконаний у тому, що внутрішня гордість не повинна дозволяти людині просити милостиню. Дуже часто ті, хто просять милостиню, маніпулюють почуттями навколишніх, але засуджувати таких людей вважаю неправильним».

Ведучий. Тепер складемо перелік методів і прийомів виховання милосердя в дітей.

Можливі методи й прийоми виховання милосердя: бесіда, спостереження емоційно-моральних ситуацій у житті, сюжетно-рольові ігри, аналіз фільмів і прочитаних книг, залучення дітей у спеціально створювані ситуації морального вибору, особистий приклад батьків, проєктивні оцінки, використання різних видів діяльності, спрямованих на турботу про молодших, літніх, самотніх людей, переконання, вплив, організація наслідувальної ідентифікації тощо.

Ведучий. Проаналізуйте в групах можливості кожного методу в процесі морального становлення й розвитку дитини, виберіть найбільш ефективні й обґрунтуйте свою думку.

Коментар. На нашу думку, неправомірно говорити про пріоритет якогось одного методу, необхідна продумана система методів і прийомів з урахуванням конкретних особливостей дитини. Реально змінити поведінку в позитивну сторону неможливо лише шляхом повідомлення дитині інформації про схвалювані норми поведінки. Потрібно добитися зміни реального ставлення дитини до оточуючих. Необхідна постійна практика моральної поведінки, в основі якої лежить вільний і усвідомлений моральний вибір. Єдність дії, образа й слова сприяє мобілізації всіх резервів психіки дитини-дошкільника для морального формування власної особистості.

Важливою складовою виховання у дітей милосердя є навчання їх милосердного ставлення до своїх матерів. Адже необхідність матері та виконання нею своїх материнських функцій відноситься до низки вічних цінностей. У віці 3 – 6 років найбільше засвоюється модель сімейної поведінки, взаємовідносин матері-дітей. З боку матері важливим є любов, ласка, доброта, співчуття, визнання дитячої гідності [2, 137].

Якщо ми прагнемо виховувати у дитини милосердя, повагу до людської особистості, пробудити свідомість морального обов'язку, ми самі маємо являти їй зразки всіх цих якостей. Якщо ж вона навколо себе і в особі матері замість поваги до особистості бачить зневагу до неї, замість рівноправності, за якої асоціюється свобода кожного, – свавілля одних і принизливу покору інших, то це рано чи пізно призведе до негативних виховних наслідків. Тільки та сім'я може благотворно впливати на моральний розвиток дитини, в основу життя якої покладений милосердний принцип «сімейного альтруїзму». Цей принцип формує людину, яка бачить центр ваги існування у своїй власній особистості. Якщо сім'я відокремлена від інших людей і загальнолюдські інтереси в будь-якій формі не зачіпають її, то це у моральному відношенні згубно впливає на дитину.

Розвиток моральної любові – це шлях від відчуття дитиною своєї спорідненості з матір'ю до такого ж відчуття стосовно життя оточуючих людей. Дитина, котра живе з родиною одним загальним життям, перенесе подібне ставлення на більш широкий суспільний загал. Вона прагнучиме вдосконалювати загальнолюдське життя і в цьому знаходитиме для себе вищу мету [8, 5].

Утвердження культури матері в духовному житті дітей – культу, в якому повага пройнята глибоким розумінням і розуміння надихає повагу, пошану, любов, благоговіння, – вимагає від педагога мудро й піднесено говорити з дітьми про високу материнську місію. Чутливим і співчутливим, здатним посправжньому любити, піклуватися про матір і може лише те дитя, яке знає не тільки радість. Дитина повинна знати, що таке важко. Якщо вона не знатиме, що таке материнський біль, вона може увійти в життя легковажною, байдужою людиною. Громадянин, трудівник, мужній і несхитний воїн, готовий покласти голову за свою віру й свої переконання, починається із самовідданої, безкорисливої любові до матері. Без матері – найдорожчої в житті людини – світ має здатись людині убогим і порожнім. Треба вбачати важливу виховну місію у тому, щоб дитина уміла жаліти, оберігати серце матері, бо воно невичерпно щедre й нескінченне в своїй любові [7; 8].

Загалом, на нашу думку, виховання милосердя і любові дитини до матері має передбачати наявність таких установок у свідомості дошкільника, як:

– «Мати дала тобі життя й живе для твого щастя, – вчимо ми дітей. – Не завдавай їй болю, образи, прикрощів, страждання. Все, що дає мати, – це її праця, втома. Вмій поважати працю матері. Найбільше щастя для матері – твоє чесне життя, працьовитість, а в шкільні роки – любов до навчання, повага до старших, активна участь у суспільно корисній праці» [8, 4].

– «Бути хорошими дітьми – означає не допустити, щоб старість матері була отруєна твоєю поганою поведінкою. Будь-яке бажання своє піддавай контролю розуму, думки, свідомості: а як це бажання відіб'ється в духовному світі на моїх батьків? Що воно дасть їм і що відбере від них?»

– «Вмій відчувати найпотаємніші душевні рухи матері. Її хвороба – твоє горе. Її невдачі й неприємності на роботі – твоя біда. Її ганьба – не тільки твоя ганьба, а й твоє нещастя, позбавитися його можна тільки подолавши його. Якщо в сім'ї горе, нещастя, неприємність, твоя відповідальність за благополуччя сім'ї зростає у сто разів. Лише наполегливою працею ти можеш полегшити життя своїх батьків».

– «Бережи здоров'я матері. Пам'ятай, що ранню старість і хвороби твоєї матері приносять не стільки праця, втома, скільки сердечні хвилювання, переживання, тривоги, прикрощі. Найбільше вражає серце матері синовня невдячність, байдужість сина, дочки до того, як відбиваються на здоров'ї батьків їхні праця, поведінка» [8, 5].

Таким чином, виховання милосердя у дітей дошкільного віку є надзвичайно актуальною педагогічною проблемою, яка розвиває духовно-моральні цінності. Милосердя є інтегративною моральною якістю, що представляє собою жалісливу й діяльну любов, яка є основою для розвитку здатностей людини до співпереживання, співчуття, щиросердної щедрості, безкорисливого надання допомоги оточуючим. Милосердя – це і почуття і вчинок. Саме у милосерді полягає «позитивізація» освітнього середовища, яка визначається тим, що дітям дошкільного віку мають бути відомі прояви гуманності, взаємодопомоги, добропорядності, турботи про інших.

Важливе значення при вихованні милосердя в дітей має реалізація виховного змісту навчального матеріалу, що цілісно впливає на інтелектуальну, емоційну й вольову сфери дошкільників. Такі навчальні заняття, як навколишній світ, розвиток мови, сприяють ознайомленню дітей з мотивами й потребами милосердної особистості, формують почуття вимогливості до себе при відчутті чужого страждання, як власного. Також для дітей може бути корисним спеціально розроблені навчально-виховні заходи, свята присвячені вихованню досліджуваної якості.

Завершуючи, варто згадати староіндійський афоризм, в якому мовиться «Співчуття править світом». Тобто важливо, щоб серця наші не зачерствіли, і

ми відчували біль близьких нам людей, особливо коли вони від нас залежать. Конфуцій же говорив: «Хто сповнений милосердя, неодмінно володіє мужністю», що означає готовність і рішучість милосердної людини допомогти і утішити тих, хто цього потребує. Тому залишається достатньо не розроблених аспектів, пов'язаних з вихованням милосердя у дітей дошкільного віку, які у подальшому потребують глибоких досліджень.

Література:

1. Барташнікова І. А. Як визначити рівень розумового розвитку дитини? Діагностика готовності дітей до навчання в школі / І. А. Барташнікова, О. О. Барташніков. – Тернопіль: Богдан, 2008. – 90 с.
2. Волкова Т. Н. Творчі ігри, завдання і тести для розвитку пам'яті та уваги / Т. Н. Волкова. – Донецьк: ТОВ ВКФ "БАО", 2006. – 240 с.
3. Генік Л. Народно-релігійні традиції в сучасному педагогічному процесі. / Л. Генік // Рідна школа. – 2011. – № 6. – С. 37-44.
4. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні: Наук.-метод. посіб. / Наук. ред. О. Л. Кононко. – К.: Ред. журн. «Дошкільне виховання», 2003. – 243 с.
5. Корольова Т. Увага. Пам'ять. Мислення: від 5 до 8 років / Т. Корольова, О. Малінський (художн.). – К.: Казка, 2007. – 64 с.
6. Оцінка фізичного та психічного розвитку дітей дошкільного віку: методичні рек. / Н. С. Полька (уклад.). – К.: Знання України, 2007. – 30 с.
7. Павлова Л. У истоков материнства / Л.Павлова // Дошкольное воспитание. – 2010. – № 3. – С.126 – 130.
8. Петренко О. Феномен материнської любові / О. Петренко // Дошкільне виховання. – 2009. – № 5-6. – С. 4-5.
9. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологи / С. Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2004. – 720 с.